

A NAGYDOKTORI VÉDÉS OPPONENCIÁI ÉS A VÁLASZOK

ERŐS FERENC DSc:

Opponensi vélemény Szabó Ildikó Nemzeti tematika és politikai szocializáció. A kollektív identitások befolyásolása Magyarországon 1867–2006 c. akadémiai doktori értekezéséről

Szabó Ildikó – Angelusz Róberttel, Csepeli Györggyel, Csákó Mihállyal, Lázár Guyvel, Örkény Antallal, Tardos Róberttel és másokkal együtt – a magyar szociológusok azon nemzedékéhez tartozik, amelynek tagjai úttörő és igen kreatív módon kezdtek el foglalkozni, még a rendszerváltás előtt, politikai attitűdök, az előítéletek, oktatásban és a médiában folyó politikai szocializáció, valamint a társadalmi és etnikai-nemzeti identitások kérdéseivel. Szabó Ildikó munkássága a rendszerváltás után teljessé vált ki, és ennek eredményeként sorra jelentek meg fontos munkái, így például 1991-ben *Az ember államosítása* című könyve. 2000-ben pedig a magyar politikai szocializációról szóló tanulmánykötete, *A pártállam gyermekei*. Az ő különös érdeme az is, hogy sikeresen honosította meg Magyarországon francia vagy Franciaországban élő szociológusok szemléletét. Elsősorban Annick Percheron és munkatársai politikai szocializációval foglalkozó elméleti és empirikus munkáinak eredményeit alkalmazta, s ezek a jelen disszertációban is szerepet kaptak. Ugyancsak termékeny módon közvetítette, már korábbi munkáiban is, Karády Viktor oktatásszociológiai és társadalomtörténeti műveinek szemléletét, valamint a Franciaországban élő Wald Pál nevéhez fűződő nyelvészeti kiindulópontú diskurzus-elemzést.

Szabó Ildikó – mint egész munkássága tanúsítja - kiváló felkészültségű kutató, aki az elméleti és történeti kérdésekben éppúgy járatos, mint az empirikus társadalomkutatás módszertanában és az adatok értelmezésében. Benyújtott és védésre javasolt disszertációja eddigi munkásságának csúcspontja, szintézise, és ugyanakkor továbbgondolásra, vitára ösztönző munka. Előre kell tehát bocsátanom, hogy megítélésem szerint a dolgozat mind tartalmi, mind formai szempontokból egyaránt megfelel a doktori disszertációkkal szemben támasztott követelményeknek, ezért javasolom a t. Bizottságnak, hogy a disszertációt fogadja el, és Szabó Ildikónak ítélje oda az MTA doktorának címét.

A dolgozat szerzője rendkívüli felkészültséggel, tájékozottsággal és kiváló elemző képességgel igazítja el az olvasót abban az egyébként – az ő türelmes vezetése nélkül – legalábbis számomra átláthatatlanul bonyolult problémahalmazban, amelyet a nemzeti tematika és annak alakulásai, transzformációi jelentenek az elmúlt csaknem másfél évszázadban – a kiegyezéstől napjainkig. A szerző hatalmas ismeretanyagot mozgat meg imponáló eleganciával; a dolgozat szemszögéből nézve a már ismert tények és diskurzusok is élesebb megvilágításban új összefüggésben jelennek meg.

A NAGYDOKTORI VÉDÉS OPPONENCIÁI ÉS A VÁLASZOK

A dolgozat megközelítése elsősorban a történetpszichológiai és politikai szociológiai hagyományokat követi, igen tág interdiszciplináris keretek között, felhasználva a történettudomány, ezen belül elsősorban a művelődéstörténet, a társadalom- és eszmetörténet újabb, sőt legújabb eredményeit is. E történeti megközelítésben természetesen – hűen a disszerens oktatápszociológiai alapérdeklődéséhez - kiemelt szerepet játszik az iskolarendszerek elemzése, illetve az iskola, valamint az iskolán kívüli nevelési rendszerek (pl. cserkészlet, úttörőmozgalom) politikai szocializációban játszott szerepének vizsgálata. A disszertáció forrásai igen széles körűek, nem csupán a már feltárt anyagokra, megjelent monográfiákra, másodlagos forrásokra, hanem különféle dokumentumokra, beszédekre, pártprogramokra, irodalmi művekre, újságcikkekre, statisztikákra stb. támaszkodik. Ahogy közeledünk a mához, úgy válnak egyre fontosabbá az empirikus társadalomkutatások – ifjúsápszichológiai és oktatápszociológiai vizsgálatok, politikai közvélemény-kutatások, attitűdkutatások - eredményei is, amelyek az elemzések háttérét képezik. [...]

Ugyanakkor néhány fenntartásomat, illetve hiányérzetemet is meg kell fogalmaznom a dolgozattal kapcsolatban. Az egyik – kevésbé fontos - az, hogy az empirikus társadalomkutatási adatokat és eredményeket (amelyek részben a disszerens saját munkáiból származnak) főként csak lábjegyzetben közli. Ez indokoltnak látszik, mivel a dolgozat szélesebb történeti és elméleti perspektívában vizsgálja a nemzeti alaptematika alakulását, ugyanakkor az empirikus adatok legalább egy részének a főszövegbe való integrálása talán előbbé, dinamikusabbá tette volna az elemzéseket, amelyek sokszor igen pontos, de mégis statikus diagnózisoknak, „rétegfelvételeknek” tűnnek.

A másik, lényegesebb problémát a „kollektív identitás” fogalma, illetve általában az identitás kategóriája okozza számomra. Teljességgel elfogadom persze azt a – korábban már említett - fogalmi hálót, amely az alaptematika - politikai szocializáció – kollektív identitás hármasságán alapul. A dolgozat utolsó – C-vel jelzett részében – a szerző általánosabb, elméleti síkon is vázolja, mit ért ezeken a fogalmakon, és milyen összefüggéseket lát közöttük. Ezek a fejtegetések teljesen korrektek, és joggal hangsúlyozza Szabó Ildikó a politikai szocializáció kétirányú jellegét, rámutatva arra, hogy „az egyén interakciók sorozatán keresztül építi fel saját identitását a körülötte lévő identitás-elemek vagy identitás-sablonok alapján. Az együvé tartozás érzése az egyéni identitások mentén, a hasonlóságok keresésével és felismerésük élményével konstituálódik” (290. old.) Ehhez én annyit tennék hozzá, hogy legalább annyira a különbségek, a kategorikus elhatárolódások mentén is, amiképpen ezt jól ismerjük a csoportközi viszonyok szociálpszichológiai elméletéből.

Teljesen meggyőzőek Szabó Ildikónak azok az elgondolásai is, amelyekben a politikai szocializáció nyugat-európai „evolútív”, állampolgári modelljét állítja szembe a térségünkben honos „revolútív” modellel, vagyis azzal a szocializációs modellel, amely a társadalom nagy részét politikai identitásának többszöri újrafogalmazására

A NAGYDOKTORI VÉDÉS OPPONENCIÁI ÉS A VÁLASZOK

kényszerítette, s amelyben a politikai magatartást a politikához való aszimmetrikus viszony, az alattvalói tudat és az autarchia, továbbá a gyakori konverziók, a kisebbségi csoportidentitások elutasítása és a politikai szocializáció formális és informális részre való megkettőződése jellemezte (306). Ez a modell él tovább napjaink fragmentált politikai szocializációjában is, amelyet elsősorban a konszenzus hiánya határoz meg. (326. old.) [...]

Ugyanakkor mégis hiányolom a dolgozatból az identitás interszjektív dinamikájának, vagy éppenséggel dialektikájának legalábbis felvillantását – hiszen ez a modern társadalomtudományokban jól ismert, gondoljunk akár Habermas kommunikatív cselekvéseméletére, vagy az én fejlődésére vonatkozó elgondolásaira. Véleményem szerint a „kollektív identitás” fogalma egy kissé a levegőben lóg a dolgozatban. Nem tudjuk ugyanis, kinek az identitásáról van szó, ki az alany? Az egyén? A csoport? A társadalom? Maga a nemzet mint (virtuális) közösség? Én a magam részéről arra hajlok, hogy a „kollektív identitás”, kialakulásának és összetevőinek alaposabb vizsgálata nélkül, meglehetősen üres fogalom marad. Célszerűbb volna az egyéni identitás nyilvánosság előtt megmutakozó aspektusának, az identitás szociális reprezentációjának, vagy egyszerűen az adott politikai és ideológiai rendszert legitimáló lojalitásnak tekinteni. Mindez persze további viták kérdése lehet.

A nemzeti alaptematikához kapcsolódó politikai, ideológiai, kulturális diszkurzusok (narratívumok) igen alapos és igényes elemzése mellett azonban eltörpülni látszanak az elméleti kérdések, amelyek az identitás fogalmának jelentésével és használatával kapcsolatban vetődnek fel. De éppen a dolgozat eredményeinek háttérén volna érdemes a politikai szocializáció és az identitás összefüggésének problémáját újragondolni, az ilyen szocializációs hatásokat elszenvedő egyén személyes narratíváinak tükrében is.

Befejezésül, szeretném újra leszögezni, hogy Szabó Ildikó disszertációja kiváló munka, amely mind elméleti, mind módszertani szempontból számos újdonságot tartalmaz. Részletesen bemutatja a nemzeti alaptematikának az elmúlt másfél század történetében játszott szerepét, kiemelve a politikai szocializációra gyakorolt hatását. A (kollektív) identitás problémájának felvetésével további kreatív és elmélyült vizsgálódások kiindulópontját teremtette meg. Feltétlenül javaslom tehát, hogy értekezése alapján ítéljék oda számára az MTA doktorának címét.

Budapest, 2007. szeptember 25.